

Michał SIWIEC – CIELEBON

Zapomniane Stowarzyszenie

Panujące po I wojnie światowej nastroje zmęczenia wysiłkiem wojennym i przygnębienia milionowymi ofiarami skutkowały dążeniem wielu ludzi do uspokajania atmosfery politycznej i nawiązywania kontaktów międzynarodowych, mających zapobiec ewentualności następnego konfliktu wojennego. Wśród wielu innych inicjatyw na świecie pojawił się pomysł absolwentek uniwersytetów z Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, założenia „Międzynarodowej Federacji Kobiet z Uniwersyteckim Wykształceniem”, mającej sprzyjać zbliżeniu między narodami i krajami oraz pomagać kobietom w zdobywaniu wykształcenia i zajmowaniu należnej pozycji w swych społeczeństwach. „International Federation of University Women” rozpoczęła działalność w 1919 roku w Londynie, gdzie też na stałe zainstalowano jej Komitet Centralny. Federacja była związkiem narodowych stowarzyszeń mających cele zbieżne ze statutem ogólnym, ale dostosowane do warunków lokalnych w poszczególnych krajach, przy czym wymogiem statutowym było prawo działania na terenie każdego państwa tylko w jednej organizacji zrzeszonej w Federacji. W roku 1924 – w pięć lat od powstania – Federacja miała 30.000 członkiń w 20 stowarzyszeniach narodowych, w 1936 roku było ich już 60.000.

Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem

Dzięki prywatnym i naukowym kontaktom z kobietami zrzeszonymi w MFKzUW na przełomie lat 1925/1926 rozpoczęto w Polsce tworzenie pierwszych oddziałów Stowarzyszenia w Krakowie (dr Stefania Tatarówna) i Warszawie (Karolina Ponikowska). Pierwsze zebranie o charakterze statutowym miało miejsce 3 marca 1926 roku w Warszawie. 21 uczestniczek – przede wszystkim ze stolicy – przyjęło statut, wybrało zarząd i powołało do istnienia „Polskie Stowarzyszenie Kobiet w Wyższym Wykształceniu”, zgłaszając jego akces do Federacji Międzynarodowej (IFUM). Federacja potwierdziła jego uznanie w kwietniu tegoż roku. Dnia 11 czerwca 1926 roku Ministerstwo Spraw Wewnętrznych RP wydało postanowienie o zatwierdzeniu statutu i zarejestrowaniu Stowarzyszenia pod numerem 1582 rejestru związków i stowarzyszeń. W latach późniejszych statut ten był dwukrotnie uzupełniany i zmieniany. W dniu 30 czerwca 1929 roku wyodrębniono z oddziału warszawskiego Zarząd Główny, a sam oddział w Warszawie stał się odtąd jednym z równorzędnych oddziałów terenowych. W roku 1935 wprowadzono poprawki pozwalające Stowarzyszeniu na nabywanie i sprzedaż majątku ruchomego i nieruchomego oraz zawieranie umów prawa cywilnego i handlowego.

Statutowymi władzami Stowarzyszenia były Zarząd Główny (do 1929 roku jego rolę pełnił

Zarząd Oddziału w Warszawie) oraz Zjazd Delegowanych organizowany corocznie. Od 1931 roku odbywały się także coroczne konferencje przewodniczących oddziałów mające na celu koordynowanie form pracy organizacyjnej.

Jedną z ważniejszych struktur Stowarzyszenia był Komitet Spraw Międzynarodowych (Comité des Relations Internationales) odpowiedzialny za współpracę Stowarzyszenia z Federacją, prezentowanie obrazu działalności Polskiego Stowarzyszenia na forum międzynarodowym, udział przedstawicielek Polski w akcjach podejmowanych przez IFUW, oraz korelację najważniejszych wystąpień i dokumentacji Stowarzyszenia ze statutem i programem Federacji. Komitet odpowiadał także za przygotowanie przedstawicielek Stowarzyszenia na Kongresy dotyczące poszczególnych zagadnień będących przedmiotem zainteresowania Federacji i stowarzyszeń narodowych, a także delegatek Stowarzyszenia na posiedzeniu Rady Federacji.

Z ciekawszych inicjatyw o charakterze ponadoddziałowym warto wspomnieć o dwóch. W 1927 roku Jadwiga Petrażycka – Tomicka z oddziału w Krakowie przekazała swemu oddziałowi, a ten całemu Stowarzyszeniu nieruchomość położoną w Jastrzębiej Górze nad Bałtykiem, z intencją wybudowania domu wypoczynkowego dla członkiń Stowarzyszenia. Ponieważ Stowarzyszenie nie miało jeszcze prawa do posiadania własności, a co za tym idzie nie mogło realizować inwestycji ani nawet formalnie przyjąć działki, sprawami organizacyjnymi przy budowie zajęła się dr Zofia Szybalska, która mimo wielu przeciwności i przy stałym braku środków materialnych doprowadziła w 1932 roku do wykończenia niewielkiej willi, której na cześć ofiarodawczyni działki nadano imię „Jadwiga”. Do roku 1939 przez wszystkie sezony letnie, a także przez wiele innych miesięcy w domu tym stale przebywały na wczasach członkinie Stowarzyszenia z różnych oddziałów.

Drugą ciekawą inicjatywą było przejęcie dzięki staraniom oddziału we Lwowie podupadającego gimnazjum żeńskiego „Towarzystwa prywatnego żeńskiego Gimnazjum im. J. Słowackiego”, które dzięki Stowarzyszeniu nie tylko nie zostało zlikwidowane, ale w krótkim czasie uzyskało pełne prawa państwowe, zmieniło siedzibę i znacznie się rozwinęło, stając się jedną z lepszych żeńskich szkół średnich we Lwowie.

Podstawowe formy działalności

Główny ciężar działalności spoczywał na oddziałach. Dostępne dane z 1936 roku pozwalają stwierdzić, że przez pierwsze 10 lat istnienia Stowarzyszenia powstało ich 13, z tym, że dwa uległy likwidacji, jednak ich istnienie odnotowane jest w danych statystycznych z 1936 roku (patrz tabela).

Oddziały prowadziły działalność odczytową, samokształceniową – głównie w sekcjach tematycznych, klubową, a także angażowały się w działalność publiczną współpracując z wieloma innymi organizacjami, nie tylko kobiecymi. Głównym partnerem w działalności publicznej Stowarzyszenia był Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet – ogólnopolska organizacja kobieca

stawiająca sobie podobne cele jak Stowarzyszenie, ale realizująca je bardziej wśród średnich warstw społecznych i nie stawiająca wymogu cenzusu wyższego wykształcenia. Ponadto celem ZPOK było realizowanie wychowania i zaangażowania obywatelskiego kobiet dla państwa a dopiero później realizacja tzw. „kwestii kobiecych” przez państwo, a więc hierarchia celów była odwrotna niż w Stowarzyszeniu. Spośród wielu innych organizacji kobiecych, z którymi współpracowało Stowarzyszenie należy wymienić: Narodową Organizację Kobiet, stowarzyszenie „Rodzina Wojskowa”, Związek Pań Domu, Związek Harcerek, Stowarzyszenie Młodych Ziemianek, Polskie Zjednoczenie Kobiet Pracujących Zawodowo. Zrzeszenie Lekarek itp.

Odczyty przeznaczone były głównie dla członkiń Stowarzyszenia, ale zagadnienia interesujące szersze grono słuchaczek przedstawiano na zebraniach innych organizacji. Niektóre problemy poruszano też na otwartych zebraniach z udziałem pań nie będących w Stowarzyszeniu, ale każdorazowo zaproszonych indywidualnie do współpracy z danym oddziałem. Tematyka odczytów i dyskusji była bardzo rozległa, od ogólnych kwestii politycznych i społecznych aż po szczegółowe zagadnienia z zakresu prawa, etyki, filozofii, zdrowia i wielu innych. Odrębną dziedzinę stanowiły zagadnienia kulturalne, omawianie najnowszych i najwybitniejszych dzieł literackich, czy też twórczości artystycznej i prądów w sztuce – nierzadko połączone z prezentacją czyjegoś dorobku artystycznego czy udziałem w wystawie.

Przyznać trzeba, że pomimo poruszania nawet najbardziej drastycznych i bardzo nieraz intymnych zagadnień z życia kobiet przy występujących oczywistych różnicach poglądów na wiele spraw przez całe 10 lat zaledwie jeden raz doszło do poważniejszej scysji i kontrowersji. Było to w oddziale poznańskim w roku 1931, a konflikt wywołała nie dyskusja o aborcji, nierządzie, bezrobociu czy wolności religijnej i światopoglądowej ale różnice programu obozu narodowego Romana Dmowskiego i obozu sanacyjnego Józefa Piłsudskiego oraz kwestia pierwszeństwa zasług obu mężów stanu i ich nurtów politycznych dla Polski. Podczas spotkań tzw. klubów czy też sekcji klubowych w mniej oficjalnej atmosferze można było prowadzić dyskusję na temat właśnie przeczytanych książek, artykułów prasowych, przy herbacie i kawie wymienić poglądy na temat bieżącej sytuacji politycznej i innych ciekawych dla danego środowiska wydarzeń, podzielić się wrażeniami z odbytej niedawno podróży. Poszczególne kluby różniły się między sobą zarówno formami działalności jak też wymogami statutowymi i formalnymi stawianymi swoim uczestniczkom. Członkiniami klubów mogły być również osoby spoza stowarzyszenia, pod warunkiem jednak, że były zaliczane do tzw. „towarzystwa”, akceptowane przez komisję klubową czy zarząd klubu i wniosły opłatę członkowską – z reguły w wysokości podwójnej opłaty przewidzianej dla członkiń stowarzyszenia.

Inną formą poszerzenia działalności było tworzenie sekcji academiczek, dla związanych z danym oddziałem czy środowiskiem studentek, jako przyszłych kobiet z wyższym wykształceniem.

Sekcje te największe szanse i możliwości działania miały przy oddziałach działających w miastach będących siedzibami wyższych uczelni, ale np. w Wilnie pod bokiem Uniwersytetu Stefana Batorego sekcji akademiczek nie udało się utworzyć.

Wiele z oddziałów miało także sekcje o charakterze bardziej rekreacyjnym jak na przykład turystyczne, brydżowe itp.

Oddział w Wadowicach

We wrześniu 1932 roku posadę dyrektorki Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego im. Michaliny Mościckiej w Wadowicach objęła dr Zofia Szybalska. Jednym z pierwszych jej działań na tzw. niwie społecznej było zorganizowanie Oddziału Polskiego Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem w Wadowicach. Pierwszych 16 członkiń założycielek rekrutowało się głównie spośród profesorek tegoż gimnazjum i tak pozostało do roku 1939 – na około 40 członkiń oddziału ponad 2/3 było związanych z tą szkołą. Stowarzyszenie podjęło działalność w dwóch sekcjach: odczytowej i klubowej, jednakże już w 1933 roku utworzona została sekcja akademiczka i klub francuski. W latach późniejszych powstały sekcje: kulturalna i wycieczkowa. Oddział nawiązał bardzo zażyłą współpracę z Oddziałem Wadowickim Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, organizując wiele odczytów publicznych w salach „Sokoła” i „Czytelni Mieszczańskiej” oraz w Kasynie Urzędniczym i Stowarzyszeniu „Rodzina Wojskowa”. Współdziałanie ZPOK ze Stowarzyszeniem koordynowały Zofia Pukłowa, Zofia Bernhardtowa i Maria Siwcowa, a ze strony samego Stowarzyszenia osobiście dr Zofia Szybalska.

Sprawozdanie z 1936 roku podaje, że Stowarzyszenie miało 23 członkinie, ale późniejsze informacje określają liczebność oddziału na 30 do 40 osób. Do tego doliczyć można również jak oddział liczną sekcję akademiczek, która w chwili powstania w 1933 roku liczyła 4 osoby ale już w roku następnym 19, w 1935 – 28 i już do roku 1939 oscylowała wokół liczby 30 członkiń.

Środki na działalność pochodziły ze składek członkowskich i wstępów pobieranych podczas odczytów publicznych.

Oddział urządzał kursy gimnastyczne, ekonomiczno-gospodarcze i gospodarstwa domowego, języka angielskiego, wystawy miejscowych artystek malarek – m.in. Felicji Midlochowej (późn. Świtalskiej) oraz Julii Fogelmann-Dąbrowskiej, wycieczki w góry i najbliższą okolicę, wyjazdy do Krakowa na spektakle teatralne, herbatki, dancingi itp.

Sprawozdanie podaje, że roku 1935 jedna z akademiczek otrzymała zapomogę w formie pożyczki długoterminowej w wysokości 54,75 zł na opłacenie czesnego.

W 1937 roku Oddział zaangażował się znacznie w obronę jednej z akademiczek, która wskutek towarzyskich powiązań z inną studiującą wadowiczanką została aresztowana w Krakowie za udział w demonstracji zorganizowanej przez KPP. Stowarzyszenie udzieliło jej poręczenia, a

także wstawiło się za nią u Rektora UJ, dzięki czemu sankcję relegowania z uczelni złagodzone na konieczność zmiany kierunku studiów. W miejsce medycyny wybrała filologię polską. Akcja ta była jednym z największych osiągnięć Oddziału w Wadowicach (wspólnie z Oddziałem w Krakowie) na rzecz konkretnej osoby.

Marzeniem dr. Szybalskiej było objęcie wadowickiego gimnazjum żeńskiego patronatem Stowarzyszenia, a nawet przejęcie go podobnie jak uczynił to Oddział we Lwowie z tamtejszym gimnazjum im. Juliusza Słowackiego. Pod egidą Stowarzyszenia pragnęła dr Szybalska wybudować dla gimnazjum salę gimnastyczną oraz kryty basen. Sugestywna propaganda takiego rozwiązania wśród których znalazło się nawet kilku znanych działaczy wadowickiego „Sokoła”. Obiecali oni pomoc organizacji przy realizacji inwestycji w zamian za prawa do późniejszego korzystania z obiektu. Gimnazjum wraz z rozbudowanym zapleczem rekreacyjno-sportowym i sanitarnym miało stać się wizytówką w Wadowic, polskiego szkolnictwa żeńskiego i Stowarzyszenia, dorównując w zamierzeniach autorki pomysłu najbardziej elitarnym szkołom dla panien, jakie dr Szybalska zwiedzała w swych zagranicznych podróżach, m.in. w krajach skandynawskich, Francji i Szwajcarii. Wybuch wojny przerwał realizację tych planów.

Oprócz dr. Zofii Szybalskiej jako członkinie Oddziału w Wadowicach zapamiętano: Teresę Barabaszową, Irenę Drożdżównę-Bielatowiczową, Felicję Midlochową, Annę Reiterównę, Helenę Kochanównę (późn. Rokowską), Halinę Ryntflejszównę, Laurę Serafinową, Marię Grünerównę-Sarnicką, dr. Bronisławę Romaszkanową, Marię Stworzeniównę, Walerię Łuczyńską-Małachowską, Michalinę Wlassakównę-Massalską, dr. Sabinę Rottenbergównę, Annę Olbrychtównę, Julię Fogelmannównę-Dąbrowską, Kamilę Orpiszewską, Genowefę Górkiewiczową, Władysławę Hanusiakową, Stefanę Jasnorzewską-Jazdzewską i Wallnerową. Pozostałe nazwiska nie utrwały się w źródłach ani w ludzkiej pamięci.

Kilka porównań i trochę statystyki

Oddział Polskiego Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem w Wadowicach powstał w siódmym roku działalności Stowarzyszenia, jako dziewiąty oddział terenowy. Jeśli uwzględnić fakt, że oddział bydgoski został zlikwidowany w roku 1930, a więc przed utworzeniem wadowickiego, a wileński zlikwidowano w roku 1935, oddział w Wadowicach był do roku 1935 ósmym, a po tej dacie siódmym chronologicznie – czynnym oddziałem Stowarzyszenia Polskiego.

Należy podkreślić fakt, że większość oddziałów funkcjonowała w znacznie – nieraz kilkadziesiąt razy – większych od Wadowic ośrodkach, w przypadku największych oddziałów korzystając z istnienia na miejscu naturalnego zaplecza w postaci akademii, uniwersytetów i innych szkół wyższych (Kraków, Warszawa, Lwów, Poznań, Wilno, Lublin, Łódź). Paradoksalnie jednak, mimo istnienia w Wilnie Uniwersytetu Stefana Batorego, wileński oddział Stowarzyszenia uległ

likwidacji, a np. oddział w Lublinie – gdzie przecież dość prężnie rozwijał się Katolicki Uniwersytet Lubelski – powstał ponad trzy lata później niż wadowicki – w grudniu 1935 roku.

Jeszcze ciekawiej wypada porównanie liczebności oddziałów – zwłaszcza przy uwzględnieniu kryterium wielkości miast będących ich siedzibami, przy czym w przypadku oddziału śląskiego z siedzibą w Katowicach różnica będzie znacznie większa, jeżeli weźmie się pod uwagę fakt, że oddział ten skupiał panie z terenu całego ówczesnego województwa śląskiego oraz ze znajdującego się w granicach kieleckiego Zagłębia Dąbrowskiego. Nieco ponad dziewięciotysięczne Wadowice wypadają więc pod wszystkimi względami jako swoisty ewenement. Dla zobrazowania przytoczonych danych ujęto je w tabelę.

Zakończenie

Przypomnienie po prawie sześćdziesięciu latach działalności Stowarzyszenia ważne jest z co najmniej kilku powodów. Przede wszystkim dla zauważenia, że tzw. ruchy feministyczne to nie tylko krzykliwe zwolenniczki różnorodnych „wolności”, ale także wiele kobiet starających się rzetelnym działaniem o faktyczne wyrównanie praw i możliwości życiowego startu obu płci. Stowarzyszenie – sam fakt jego powstania, jak i trzynastcie lat skutecznej i prężnej działalności – jest również dowodem, iż monopolu na walkę o równouprawnienie nie mają i nie miały w historii ugrupowania lewicowe. O wadze problemów i żywym zainteresowaniu dla ich rozwiązywania świadczyć może znaczący jego rozwój – z 600 członkiń w 7 oddziałach w roku 1929 do 1200 członkiń w 13 (a faktycznie 11) w roku 1936, przy niewątpliwej elitarności Stowarzyszenia.

Jest wreszcie Stowarzyszenie – a dokładnie istnienie oddziału w Wadowicach – jeszcze jednym potwierdzeniem pewnego fenomenu naszego miasta. Fenomenowi, który powodował stały twórczy ferment w niewielkiej stolicy powiatu, wyrażający się wszechstronnym zaangażowaniem wadowiczank i wadowiczank. Niestety rok 1939 i następujące po nim fenomen ten uśmierciły.

Siedziba oddziału (rok powstania lub lata istnienia)	Liczebność oddziału:		Liczebność miast będących siedzibami oddziałów (dane z roku 1938)
	w chwili powstania	w roku 1936	
Kraków (1926)	50	160	242 404
Warszawa (1926)	21	240	1 261 000
Poznań (1927)	bd	54	265 077
Bydgoszcz (1927-1930)	bd	bd	133 377
Lwów (1927)	80	140	317 249
Łódź (1929)	30	45	653 402
Wilno (1929-1935)	40	45*	208 216

Kalisz (1931)	22	26	77 647
Wadowice (1932)	16	23	9 400
Śląsk, Katowice (1934)	30	60	132 273**
Lublin (1935)	bd	40	116 000
Brześć n. Bugiem (1936)	bd	bd	52 149
Zakopane (1936)	bd	bd	17 703

*) dane maksymalnie wykazane przez oddział w roku 1935 przed likwidacją

***) ludność wyłącznie Katowic

W tabeli podobnie jak w tekście nie uwzględniono z braku informacji danych o ewentualnych nowych oddziałach PSKzWW utworzonych w latach 1936-1939.

Źródła

Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem w latach 1926-1936, Warszawa 1936.

B. Olszewicz, *Obraz Polski dzisiejszej. Fakty, cyfry, tablice*, Warszawa 1938.

Relacje i informacje

Ireny Bielatowiczowej, Władysławy Hanusiakowej, Florentyny Janiszewskiej, Heleny Rokowskiej, Marii Sarnickiej, Marii Siwcowej.